

دانشگاه پیام نور

پایان نامه

برای دریافت درجه کارشناسی ارشد

در رشته ی زبان و ادبیات فارسی

دانشکده تحصیلات تکمیلی

گروه علمی زبان و ادبیات فارسی

عنوان پایان نامه:

تحقیق و بررسی یوسف و زلیخای جامی

و

مقایسه با تفسیر عرفانی سوره یوسف (املائی احمد بن محمد بن زید طوسی)

استاد راهنما:

دکتر مهدی کدخدای طراحی

استاد مشاور:

دکتر ابراهیم قیصری

نگارش:

حمیده غلامی

ماه و سال

مهر ماه ۱۳۸۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا
إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ
الْغَافِلِينَ

«آية ٣٠ سورة يوسف»

پیشکش به آنان کہ دوستشان داریم

و

روح پاک عزیزانم

سپاس ایزد منان

9

با سپاس و تشکر از دایی بزرگوارم «جناب آقای دکتر ابراهیم قیصری» که موضوع این رساله با صلاحیت ایشان انتخاب گردیده است و در این پژوهش مشوق و مشاورم بوده و منابع لازم را در اختیارم گذاشتند و راهکارهای ایشان زینت بخش این رساله است.

سپاس و تشکر از «جناب آقای دکتر مهدی کدفرای طرامی» که راهنمائی این رساله را عهده دار گردیده و از راهنمایی های ایشان بهره مند گردیدم. و با قدردانی از جناب آقای «ممد شکرانی» که زحمت دآوری این اثر را قبول فرمودند.

سپاس و قدردانی از «استاد غلامی» که در ترجمه نمودن عنوان و چکیده لاتین این رساله با اینبانب همکاری نموده و زحمت فراوان کشیدند. قدردانی فراوان از همدلی های خانم بارانی.

9

سپاس و قدردانی وصف ناشدنی از برادر بزرگوارم «مصطفی و خانواده گرامیش» که در لحظات پرفراز و نشیب زندگی یاریگرم بوده و هستند. در پایان از تمام کسانی که در پیشبرد این اثر همراهیم کرده اند، تشکر و قدردانی کرده و موفقیت روز افزون را برای همه فواستارم.

چکیده

این رساله پژوهشی است عرفانی - داستانی و مقایسه دو اثر که هر دو برداشتی از سوره یوسف در قرآن کریم است.

احمد بن محمد بن زید طوسی در قرن ششم تفسیری مستقل و کاملاً عرفانی از این سوره تحریر نموده است و جامی شاعر قرن نهم نیز با استفاده از داستان یوسف در تفاسیر قرآنی و عشق یوسف و زلیخا داستان عاشقانه ای به نظم کشیده است که ما در این رساله به مقایسه این دو اثر ارزشمند پرداخته ایم.

همچنین این داستان را از دیگر مأخذ مذهبی یعنی تورات نیز بررسی کرده و به مقایسه آن با قرآن و کاهش و افزایشی که نسبت به هم دارند در فصلی جداگانه به نگارش در آورده ایم. در این پژوهش سعی شده جایگاه هر کدام از شخصیتها (یعقوب، یوسف، زلیخا، برادران، عزیز مصر) که نمادی از تیپ های مختلف هستند، در زندگی یوسف که به عنوان اصلی ترین شخصیت داستان است از نظر صوری و عرفانی مقایساتی انجام بگیرد.

هدف در این رساله آشنایی با نویسنده تفسیر عرفانی، عبدالرحمن جامی، سرگذشت یوسف در تورات، قرآن، تفسیر عرفانی قرآن و یوسف و زلیخاست که هر کدام در فصلی مستقل توضیح داده شده است.

محدوده این پژوهش تفسیر عرفانی سوره یوسف به املائی احمد بن محمد بن زید طوسی در قرن ششم و یوسف و زلیخای جامی از مثنوی هفت اورنگ وی در قرن نهم هجری قمری است و لیکن چون داستان سرگذشت یکی از انبیاء الهی است، لذا به منابع مذهبی نیز نظری انداخته و به بررسی این داستان در کتاب عهد عتیق و قرآن مجید پرداخته و فصلی را به این دو کتاب آسمانی مزین نموده ایم.

این رساله می تواند یاریگر دانشجویان ادبیات فارسی و معارف و علوم انسانی در شناخت هر چه بیشتر متون تفسیری و عرفانی و تطبیق داستانهای قرآن با موضوعات ادبی در حیطه عرفانی و تأثیر قرآن در ادبیات فارسی و عرفانی باشد.

فهرست مندرجات

صفحه	عنوان
۱-۹	پیشگفتار
فصل اول	
۱۱	سخن آغازین
۱۲-۱۴	۱-۱-۱- معرفی تفسیر عرفانی سوره یوسف و مؤلف آن
۱۴-۱۵	۱-۱-۱- پاره ای از مشخصات سبکی کتاب
۱۵-۱۶	۲-۱- آشنایی با جامی و آثار او و معرفی مفصل داستان یوسف و زلیخا در هفت اورنگ
۱۶-۱۷	۱-۲-۱- نام، تخلص، تولد
۱۷-۱۸	۲-۲-۱- تحصیلات و استادان جامی
۱۸-۲۰	۳-۲-۱- مذهب، تصوف و عرفان جامی
۲۰	۴-۲-۱- نقشبندیه و جامی
۲۰-۲۱	۵-۲-۱- اخلاق و صفات جامی
۲۱-۲۲	۶-۲-۱- واقعه بغداد
۲۳	۷-۲-۱- ظرافت و بذله گوئی
۲۴-۲۳	۸-۲-۱- مقام جامی در شاعری
۲۴-۲۵	۹-۲-۱- سبک جامی
۲۵	۱۰-۲-۱- وفات، مرقد، مزار جامی
۲۶-۲۸	۱۱-۲-۱- آثار جامی
۲۸-۵۰	۱۲-۲-۱- شرح و توضیح اورنگ پنجم: یوسف و زلیخا
فصل دوم	
۵۲	سخن آغازین
۵۳-۵۸	۱- بررسی اجمال ادبیات غنایی یا عاشقانه در ادب فارسی
فصل سوم	
۶۰	سخن آغازین

۶۱	۳-۱- داستان یوسف در کتاب عهد عتیق و جدید
۶۱-۶۲	۳-۱-۱- خوابهای یوسف
۶۲-۶۳	۳-۱-۲- یوسف در مصر
۶۳	۳-۱-۳- ماجرای یوسف و زن فوطیفار
۶۳-۶۴	۳-۱-۴- تعبیر خواب
۶۵	۳-۱-۵- خانواده یوسف
۶۵	۳-۱-۶- مالیات سرزمین مصر
۶۵-۶۹	۳-۱-۷- کنعان در قحطی
۷۰	۳-۲- داستان یوسف در قرآن کریم
۷۰	۳-۲-۱- توطئه ی برادران
۷۱-۷۳	۳-۲-۲- سرنوشت یوسف
۷۳-۷۵	۳-۲-۳- خواب پادشاه
۷۵-۷۷	۳-۲-۴- آمدن برادران به مصر
۷۸-۸۱	۳-۳- مقایسه تفاوت‌های دو کتاب مقدس

فصل چهارم

۸۳	سخن آغازین
۸۴	۴-۱- خلاصه ای از داستان یوسف و زلیخا بر مبنای هفت اورنگ جامی
۸۳-۸۶	۴-۱-۱- ماجرای خوابهای یوسف
۸۶-۸۸	۴-۱-۲- مکر برادران
۸۸-۹۱	۴-۱-۳- یوسف در صحرا
۹۱-۹۵	۴-۱-۴- خواب مالک
۹۵-۹۶	۴-۱-۵- معرفی زلیخا
۹۶	۴-۱-۶- خریداری یوسف توسط عزیز مصر
۹۶-۹۸	۴-۱-۷- یوسف در قصر عزیز مصر
۹۸-۱۰۰	۴-۱-۸- مجلس زنان مصر و نمایاندن یوسف به آنان
۱۰۰	۴-۱-۹- زلیخا در فراق یوسف
۱۰۱-۱۰۳	۴-۱-۱۰- تعبیر خواب در زندان

۱۰۳-۱۰۵	۴-۱-۱۱- خواب پادشاه
۱۰۳-۱۰۶	۴-۱-۱۲- سالهای قحطی در مصر
۱۰۵-۱۰۶	۴-۱-۱۳- دیدار یوسف و زلیخا
۱۰۶-۱۰۷	۴-۱-۱۴- قحطی در کنعان و دیدار برادران
۱۱۳	۴-۱-۱۵- حکایت بشیر
۱۱۴	۴-۱-۱۶- هجرت کنعانیان به مصر
۱۱۴-۱۱۶	۴-۱-۱۷- ماجرای یعقوب و برادرش
۱۱۷-۱۱۸	۴-۲-۲- خلاصه داستان یوسف و زلیخا بر مبنای یوسف و زلیخای جامی
۱۱۸-۱۲۲	۴-۲-۱- ماجرای خواب زلیخا
۱۲۲-۱۲۶	۴-۲-۲- یوسف در کنعان و آغاز حسد بردن برادران
۱۲۶-۱۲۷	۴-۲-۳- داستان بازغه
۱۲۷	۴-۲-۴- یوسف در خانه عزیز مصر
۱۲۷-۱۳۳	۴-۲-۵- وصال یوسف
۱۳۳-۱۳۴	۴-۲-۶- فراق یوسف
۱۳۴	۴-۲-۷- یوسف در زندان
۱۳۵-۱۳۶	۴-۲-۸- خواب پادشاه و تعبیر آن توسط یوسف
۱۳۶-۱۴۰	۴-۲-۹- زلیخا پس از مرگ عزیز مصر
۱۴۱-۱۵۲	۴-۳- مقایسه تفاوت‌های داستانی دو اثر

فصل پنجم

۱۵۴	سخن آغازین
	بررسی عرفانی داستان یوسف و زلیخا
۱۵۵	۵-۱- از دید تفسیر سوره یوسف
۱۵۵-۱۵۷	۵-۱-۱- آیه ۳
۱۵۷	۵-۱-۲- آیه ۴
۱۵۸-۱۵۹	۵-۱-۳- آیه ۵
۱۵۹-۱۶۱	۵-۱-۴- آیه ۶
۱۶۱-۱۶۲	۵-۱-۵- آیه ۷

۱۶۲ - ۱۶۳	۸ آیه ۶-۱-۵
۱۶۳	۹ آیه ۷-۱-۵
۱۶۴	۱۰ آیه ۸-۱-۵
۱۶۴ - ۱۶۵	۱۱ آیه ۹-۱-۵
۱۶۵	۱۲ آیه ۱۰-۱-۵
۱۶۶ - ۱۶۷	۱۳ آیه ۱۱-۱-۵ و ۱۴
۱۶۷ - ۱۶۹	۱۵ آیه ۱۲-۱-۵
۱۷۰	۱۶ آیه ۱۳-۱-۵
۱۷۰ - ۱۷۱	۱۷ آیه ۱۴-۱-۵
۱۷۲ - ۱۷۳	۱۸ آیه ۱۵-۱-۵
۱۷۳ - ۱۷۴	۱۹ آیه ۱۶-۱-۵
۱۷۴ - ۱۷۶	۲۰ آیه ۱۷-۱-۵
۱۷۶ - ۱۷۸	۲۱ آیه ۱۸-۱-۵
۱۷۹	۲۲ آیه ۱۹-۱-۵
۱۷۹ - ۱۸۱	۲۳ آیه ۲۰-۱-۵
۱۸۱ - ۱۸۲	۲۴ آیه ۲۱-۱-۵
۱۸۲ - ۱۸۳	۲۵ آیه ۲۲-۱-۵
۱۸۳ - ۱۸۴	۲۶ آیه ۲۳-۱-۵ و ۲۷
۱۸۵ - ۱۸۶	۲۸ آیه ۲۴-۱-۵ و ۲۹
۱۸۶ - ۱۸۷	۳۰ آیه ۲۵-۱-۵
۱۸۷ - ۱۸۸	۳۱ آیه ۲۶-۱-۵
۱۸۸ - ۱۸۹	۳۲ آیه ۲۷-۱-۵
۱۹۰	۳۳ آیه ۲۸-۱-۵
۱۹۰ - ۱۹۱	۳۴ آیه ۲۹-۱-۵
۱۹۱ - ۱۹۲	۳۵ آیه ۳۰-۱-۵
۱۹۲ - ۱۹۳	۳۶ آیه ۳۱-۱-۵
۱۹۳ - ۱۹۴	۳۲ آیه ۳۲-۱-۵
۱۹۴ - ۱۹۶	۳۳ آیه ۳۳-۱-۵

۱۹۶-۱۹۷	۳۴-۱-۵- آیه ۴۳ و ۴۴
۱۹۷-۱۹۸	۳۵-۱-۵- آیه ۴۶
۱۹۸-۱۹۹	۳۶-۱-۵- آیه ۴۷
۱۹۹-۲۰۱	۳۷-۱-۵- آیه ۵۰ و ۵۱
۲۰۱-۲۰۲	۳۸-۱-۵- آیه ۵۲ و ۵۳
۲۰۲-۲۰۳	۳۹-۱-۵- آیه ۵۴
۲۰۳-۲۰۴	۴۰-۱-۵- آیه ۵۵
۲۰۴-۲۰۷	۴۱-۱-۵- آیه ۵۶
۲۰۷	۴۲-۱-۵- آیه ۵۷
۲۰۸	۴۳-۱-۵- آیه ۵۸
۲۰۹-۲۱۰	۴۴-۱-۵- آیه ۵۹
۲۱۰-۲۱۱	۴۵-۱-۵- آیه ۶۴
۲۱۱-۲۱۲	۴۶-۱-۵- آیه ۶۷
۲۱۲-۲۱۳	۴۷-۱-۵- آیه ۶۹
۲۱۳-۲۱۴	۴۸-۱-۵- آیه ۷۰
۲۱۴-۲۱۵	۴۹-۱-۵- آیه ۷۸
۲۱۵-۲۱۶	۵۰-۱-۵- آیه ۸۰
۲۱۶	۵۱-۱-۵- آیه ۸۱
۲۱۶-۲۱۷	۵۲-۱-۵- آیه ۸۳
۲۱۷-۲۱۸	۵۳-۱-۵- آیه ۸۴
۲۱۸-۲۱۹	۵۴-۱-۵- آیه ۸۶ و ۸۷
۲۱۹-۲۲۰	۵۵-۱-۵- آیه ۸۸
۲۲۰-۲۲۱	۵۶-۱-۵- آیه ۸۹ و ۹۰
۲۲۱-۲۲۳	۵۷-۱-۵- آیه ۹۲
۲۲۳-۲۲۵	۵۸-۱-۵- آیه ۹۳
۲۲۵-۲۲۶	۵۹-۱-۵- آیه ۹۴
۲۲۶-۲۲۷	۶۰-۱-۵- آیه ۹۶
۲۲۸-۲۲۹	۶۱-۱-۵- آیه ۹۸ و ۹۹

۲۲۹ - ۲۳۱	۱-۵-۶۲- آیه ۱۰۰
۲۳۱ - ۲۳۲	۱-۵-۶۳- آیه ۱۰۱
۲۳۲ - ۲۳۴	۱-۵-۶۴- آیه ۱۱۱
۲۳۵ - ۲۵۵	۵-۲- از دید یوسف و زلیخای جامی
۲۵۶ - ۲۵۷	۵-۳- مقایسه عرفانی دو اثر

فصل ششم

۲۵۹ - ۲۶۴	نتیجه گیری از نظر رعایت اصالت داستان با قرآن و مآخذ دیگر و افزوده ها
۲۶۵ - ۲۶۶	کتابنامه
۲۶۷	چکیده لاتین

پیشگفتار

حسنّ خداجویی و خداشناسی در وجود انسان شکل گرفته است و احساس نیاز به دین و منابع دینی با خون و گوشت بشریت سرشته است تا بتواند با عشق به خالق هستی این جهان فانی را با هدفی متعالی طی کند و به سر منزل مقصود برسد.

ایمان نیاز به پروراندن دارد و برای این پرورش دست یابی به منابع معتبر مذهبی نیاز است تا شاید از این سرچشمه ی الهی بتوان سیراب شد.

موضوع این رساله، عرفانی - عاشقانه است و از منابع مذهبی سرچشمه می گیرد و در کتاب مقدّس مسلمانان و در کتب ادیان پیشین از جمله تورات مفصّلاً بیان گشته است. با توجّه به این که حضرت یوسف یکی از پیامبران بنی اسرائیل می باشد لذا برای شناخت بهتر شخصیت اصلی داستان به تورات نیز مراجعه کرده و سرگذشت این پیامبر را در تورات مطالعه نموده و متوجّه ضدّ و نقیص بودن بعضی مطالب آن با قرآن شدم که در جای خود این تفاوتها را بررسی نموده ام.

قرآن را باید با چشم دل خواند تا مفاهیمش را فهمید و آنچه با چشم دل خوانده شود، به دل

می نشیند و در تار و پود جان آمیخته می گردد و انبیاء که گل سر سبد نظام آفرینش هستند، سرگذشت آنان برای کسانی که می خواهند پند گیرند پند و اندرز است.

خداوند متعال بیش از دیگران انبیا را با درد و رنج آشنا ساخته و آزموده است و آنگاه فرستاده ی خویش بر خلق معرفی نموده است.

داستان زندگی یوسف نیز یکی از آن داستان های پند آموز و سراسر محنت و درد است. او از دو سالگی با این درد و بلا آشنا گشته است، هرچند، گاه فرازهایی نیز دیده است اما با بررسی لحظه لحظه زندگیش در می یابیم که دوران سخت و پر مشقت وی بسیار بیش از ایام خوشیها بوده است.

قرآن در سوره های متعدّد راه و رسم زندگی را می آموزد، اما بسیاری از این آموزشها برای اهل فن است و عامّه کمتر از خود سوره ها و آیات قرآن می توانند عمیقاً به پند و اندرز نهفته در آن آگاه شوند و اغلب مطالب بسیار گنگ در اذهان باقی می ماند.

پس چه باید کرد؟

برای یافتن جواب باید سر وقت منابعی رفت که راهنمای کتب مذهبی هستند و افراد متخصص را که در این کار به تفسیر کلام الهی پرداخته اند جستجو نمود.

تفاسیر متعدّدی از قرآن در دسترس است که هر کدام به نوعی راضی کننده قشر خاصی می باشد. به طور مثال داستان زندگی پیامبران که در قرآن در سور مختلف ذکر شده است، بسیار مختصر توضیح داده شده است و پیامبر اسلام در زمان خویش این ابهامات را برای اصحابش تفسیر نموده است و این تفاسیر گاه نوشته شده و گاهی سینه به سینه به نسل های بعدی منتقل گردیده است تا امروز که ما از برکت همان ها تفاسیر مختلفی را در اختیار داریم.

سوره یوسف از روزگاران قدیم و براساس اینکه در خود سوره از احسن القصص بودن آن یاد شده است نظر پیشگامان تفسیر قرآن و به دنبال آن شاعران را به خود جلب نموده است.

در این جا لازم می دانم به معرفی مختصر چند نمونه از آثاری که در این زمینه به رشته تحریر در آمده است، چه تفاسیر قرآنی و یا منظومه های عاشقانه- عارفانه شمه ای پردازم و سپس به معرفی دو اثر مورد بحث پرداخته و سخنان بیشتر رادرمورد آنها به فصول جداگانه موکول می کنم.

از میان تفسیرهای فارسی از متن کلام الله مجید پیرامون این سوره مبارکه می توان از تفسیر

طبری، تربت جام و شیخ ابوالفتح رازی و کشف الاسرار و ... نام برد.

« ابو جعفر محمد بن جریر طبری یکی از مورخان و فقیهان و مفسران و ادبای نامی است که به سال ۲۲۴ هجری قمری در شهر آمل طبرستان (مازندران) متولد گردید و به سال ۳۱۰ هجری قمری در شهر بغداد جهان را بدرود گفته است.

یکی از تألیفات وی جامع البیان فی این تفسیر القرآن معروف به تفسیر کبیر است که در زمان سامانیان به فارسی برگردانده شد و یکی از مهمترین سندهای نثر شیرین فارسی به شمار می رود. در ترجمه تفسیر طبری قصه یوسف با نثری شیوا به فارسی برگردانده شده است.^(۱)

« تفسیر دیگری که مؤلف آن به درستی معلوم نیست و احتمال داده اند که از تألیفات ابوبکر عتیق سور آبادی است که در قرن پنجم نوشته شده است و چون بر مزار شیخ احمد جام وقف شده به تفسیر تربت جام معروف گردیده است.

یکی از بخشهای دلکش و خواندنی این تفسیر داستان آموزنده یوسف علیه السلام است.^(۲) « دیگر از تفسیرهایی که از این سوره شریف می توان نام برده، تفسیر ابوالفتوح رازی است که از آثار معروف و مهم قرن ششم هجری است که به شیوه ای ساده و بدون تکلف نوشته شده و مؤلف آن جمال الدین حسین بن علی بن محمد ابوالفتوح رازی مفسر نامی است. بخش سوره یوسف این اثر مهم از شیوا ترین تفسیرهای فارسی این سوره به شمار می- رود.^(۳)»

تفسیری که در این رساله به بررسی آن پرداخته ایم تفسیری مستقل از سوره یوسف است که در قرن ششم و به املائی احمد بن محمد بن زید طوسی به نگارش در آمده است و اثری کاملاً عارفانه است و مفسر آیات را علاوه بر ترجمه و تفسیر با اشاراتی عارفانه شرح می کند خواننده را با عرفان آشنا می نماید.

علاوه بر تفاسیر گوناگون، شعرا و سخنوران درباره داستان پر رمز و راز و شیرین حضرت منظومه های یوسف و زلیخا که بیشتر به شیوه ی مثنوی سروده شده حاوی داستان و شرح یوسف منظومه ها و اشعار زیبایی سروده و با تعبیرات و لطائف متنوع بر زیبایی آنها افزوده اند که چند شاعر

۱- نیکو همت، احمد/ سیری در مثنوی یوسف و زلیخا: مجله ماهانه وحید/ دوره یازدهم/ شماره ۱۲/ دوره ۱۱/ ص

۱۱۹۲

۲- همان/ اسفند ۱۳۵۳/ شماره ۱/ دوره ۱۲/ ص ۱۱۹۴، ۱۱۹۵

۳- همان/ ص ۱۱۹۵

را در این مورد توضیح مختصر می دهیم:

دل انگیز سرگذشت یوسف و زلیخا هستند.

« نخستین شاعری که این داستان شیرین را به شعر فارسی سروده است ابوالمؤید بلخی است

که شاهنامه وی یکی از قدیمترین مآخذ تاریخ باستان است و در سده چهارم هجری تألیف شده

است، اما از این منظومه اثری بر جای نیست.

پس از ابوالمؤید بلخی شاعری دیگر به نام بختیاری این قصه را به نظم در آورد که از آن هم

اثری بر جای نمانده است»^(۱)

« یکی از مثنوی های دل انگیز که قصه یوسف و زلیخا را شرح داده، یوسف و زلیخای

منسوب به فردوسی طوسی، شاعر حماسه سرای قرن چهارم است. سراینده اشعار که پاره ای وی را

به فردوسی نسبت داده اند با توجه به منابع اسلامی و آیات و احادیث قصه یوسف و زلیخا را به نظم

در آورده است.

درباره صحّت انتساب مثنوی یوسف و زلیخا به فردوسی پاره ای از نویسندگان و محققان را

عقیده بر آن است که این مثنوی از آثار فردوسی نیست و اشعار از لحاظ مضامین و صنایع ادبی با

سروده های وی در شاهنامه قابل مقایسه نمی باشد و به همین دلیل این منظومه شهرت زیادی

ندارد»^(۲)

« یکی از شعرایی که این داستان را منظوم کرده اند شهاب الدین عمیق بخارایی (متوفی سال

۵۴۳ ه. ق) است که قصه یوسف و زلیخا را منظوم ساخته اما از آن مثنوی چیزی بر جای نمانده

است.»^(۳)

ناگفته نماند که داستان یوسف و زلیخا یکی از بن مایه های بسیار ارزشمند در شعر فارسی است و

شاعران فارسی زبان از رودکی گرفته تا عصر حاضر شبیهات، تمثیلات و تلمیحات دلنشینی از این

ماجرای عاشقانه خوش فرجام بر پرده شعر نقش زده اند.

تشبیهات و گونه های دیگر آرایه های شعری بیشتر حول محور فراق یعقوب و یوسف، کلبه

احزان، پیراهن یوسف و عشق آتشین زلیخا دور می زند.

۱- همان / دوره دوازدهم / شماره ۱

۲- همان / شماره ۲

۳- همان

کمتر دیوانی از دیوانهای شعر سنتی، چه در قصیده و چه مخصوصاً در غزل می توان یافت که در آن یادی از این قصه نشده باشد.

سرخیل شاعران رودکی گفته است:

« یوسف رویی کز و فغان کرد دلم
چون دست زنان مصریان کرد دلم
ز آغاز به بوسه مهربان کرد دلم
امروز نشانه غمان کرد دلم»^(۱)

و این قطعه معروف از سعدی:

« یکی پرسید از آن گم کرده فرزند
که ای روشن روان پیر خردمند
ز مصرش بوی پیراهان شنیدی
چرا در چاه کنعانش ندیدی
بگفت احوال ما برق جهان است
گهی پیدا و دیگر دم نهران است
گهی بر طارم اعلی نشینیم
گهی در پشت پای خود نبینیم»^(۲)

در دیوان حافظ هم بیش از ده بار ذکر جمیل یوسف آمده است که بذکر دو نمونه بسنده می-

کنیم:

« من از آن حسن روز افزون که یوسف داشت دانستم

که عشق از پرده ی عصمت برون آرد زلیخا را»^(۳)

« یوسف گم گشته باز آید به کنعان غم مخور

کلبه ی احزان شود روزی گلستان غم مخور»^(۴)

از معاصران شعر سنتی هم یک نمونه می آوریم.

هادی رنجی در غزلی با ردیف یوسف در واقع به گوشه های لطیفی از داستان یوسف و

زلیخا پرداخته است، از جمله می گوید:

۱- ابوعبدالله رودکی و آثار منظوم او، مسکو ۱۹۵۸/ ص ۵۱۰

۲- گلستان سعدی، باب دوم، ص ۷۹

۳- دیوان حافظ، غزل ۳، بیت ۵

۴- دیوان حافظ، غزل ۲۵۲، مطلع غزل

« به سوی مصر کالای ملامت می برد یوسف

متاع حسن از کنعان به غربت می برد یوسف

ز کار زشت نادان می خورد دانا دل خود را

زلیخا می کند تقصیر و خجالت می برد یوسف»^(۱)

مثنوی دلپذیر و معروف که مورد نظر ماست و در زمینه داستان زندگی حضرت یوسف می باشد، مثنوی یوسف و زلیخای عبدالرحمن جامی است که از شیوه‌ی نظامی استفاده نموده است. داستان یوسف و زلیخای جامی گنجینه‌ای با ارزش در زبان فارسی است و جامی آن را با چاشنی عرفان همراه نموده و نکته‌های ظریفی بیان کرده و چهارهزار بیت به نظم کشیده است. علاوه بر جامی که این داستان را در اثر خویش به نظم کشیده مولانا جلال الدین رومی نیز در دفتر ششم مثنوی داستان سراسر پند و اندرز یوسف را توصیف نموده است. از میان معاصران نیز شادروان اسدالله ایزد گشسب متخلص به شمس در کتاب «اسرار العشق» که مثنوی عرفانی است به تفسیر سوره یوسف با کلامی عارفانه پرداخته است. قصص قرآن و از آن جمله قصه یوسف برای تهذیب نفس و هدایت افراد به شاهراه سعادت دارای اهداف متعالی است.

این پژوهش در یک مقدمه و شش فصل به زندگی حضرت یوسف از جوانب گوناگون می‌پردازد که هر فصل نیز به بخشهایی تقسیم می‌گردد:

فصل اول به شناخت جامی و احمد بن محمد بن زید طوسی و آثار آنان و معرفی مفصل یوسف و زلیخای جامی اختصاص یافته است.

فصل دوم به بحث در مورد ادبیات غنایی می‌پردازد.

فصل سوم به بررسی داستان یوسف در تورات و قرآن و مقایسه آن دو می‌پردازد.

فصل چهارم داستان یوسف را در تفسیر سوره یوسف و همچنین یوسف و زلیخای جامی رابه صورت خلاصه شرح می‌دهد و سپس آن دو را با هم مقایسه می‌کند.

۱- سخنوران نامی معاصر، ج ۲، ص ۱۰۰

فصل پنجم به بررسی عرفانی دو اثر و مقایسه آنها می پردازد.
و فصل ششم نتیجه گیری کلی از مآخذ قرآنی و افزوده های دیگر است.
و پایان بخش رساله کتابنامه ای است که در نگارش از آنها مدد جسته ام.

فصل اول

۱- معرفی تفسیر عرفانی سوره یوسف

و مؤلف آن

۲- آشنایی با جامی و آثار او و معرفی مفصل

داستان یوسف و زلیخا در هفت اورنگ

سخن آغازین

تا زمانی که حضرت محمد (ص) خود در جامعه مسلمانان حضور داشت، اگر در فهم آیه های قرآن برای حَتّی یاران نزدیک سؤالی پیش می آمد، پیامبر گرامی (ص) آیه و مفهوم کلمه ی مورد اشکال را توضیح و تفسیر می کرد، ولی با وجود اینکه پس از او ائمه علیهم السلام این نقش بزرگ را ایفا می کردند، اما چون اسلام در حوزه های بیرون از محلّ وی گسترش یافت، لزوم تفسیر و توضیح کلام الله بسیار در جامعه ی مسلمانان غیر عرب احساس شد؛ و اندک اندک کار تفسیر کتاب الهی آغاز شد.

مذهب های مختلف اسلامی و نحله های فکری در دوران های بعد موجب شد که تفسیرهای قرآن بنا بر مشرب صاحب تفسیر، تفسیرهای گوناگونی به وجود آورد. مثلاً کسانی که مشرب فلسفی داشتند نوع تفسیرشان بیشتر جنبه ی استدلالی و فلسفی داشت و یا فرضاً اگر مفسّری حنفی بود با حفظ مفهوم اصلی کلام الهی، تفسیر او از آیه ای، از تفسیر دیگر مذاهب چهارگانه تفاوت هایی داشت.

یکی از بهترین نوع تفسیرها، تفسیر عرفان است. اینجا در کار ما سوره ای از سوره های قرآن مجید مورد نظر است که به نام سوره یوسف معروف است.